

منشور آموزش ۲

فرمایشات حضرت آیت الله هاشمی شاهرودی ...

بسم الله الرحمن الرحيم

آن چه در پیش روی دارید متن سخنرانی حضرت آیت الله شاهرودی «دامت برکاته» رییس محترم قوه قضاییه می باشد که در تاریخ ۷۹/۱۲/۱۰ در مراسم تحلیف کارآموزان قضایی دوره پانزدهم اداره کل آموزش روحانیون - قم، ایراد شده که با اندکی ویرایش تقدیم می شود.

در این بحث معظم له به عدالت و ارکان آن پرداخته و سپس براساس آیات شریفه قرآن و روایات وارده از ائمه معصومین (علیهم السلام) برخی از آداب قضاء و صفات قاضی را تشریح نموده اند و در پایان با اشاره به ضرورت تدوین نظام قضایی، ثواب عظیم قضات را برشمرده اند.

امید آن که به فضل الهی بتوانیم با استفاده از این رهنمودها و به کار بستن دستورات و سفارشات نورانی دین مبین اسلام در امر شریف و خطیر قضاء، گام های مؤثری در راه بهینه سازی امر قضاوت و شؤون وابسته برداشته و موجبات برقراری و گسترش عدالت و احقاق حقوق عامه را فراهم آوریم.

ان شاء الله

بسم الله الرحمن الرحيم

الصلاه والسلام على سيدنا و نبينا ابوالقاسم المصطفى محمد و آله الطاهرين المعصومين المنتجبين.

قال الله سبحانه في محكم كتاب الكريم: «ان الله يأمركم أن تؤدوا الامانات الى أهلها وأذا حكمتكم بين الناس أن تحكموا بالعدل» ([١])

ابتدا از همه مسؤولان محترم دستگاه قضایی و قضات ارجمندی که برای مراسم «تحلیف» تشریف آورده اند تشکر می کنم. امیدوارم که با عنایت های خداوند متعال و با همکاری همه عزیزان بتوانیم در رکن مهم نظام مقدس جمهوری اسلامی؛ یعنی دستگاه قضایی که متولی برقراری عدالت و احقاق حقوق مردم و گسترش عدالت است، خدمت کنیم.

ارکان عدالت

شکی نیست که عدل، پایه و اساس دین است؛ «العدل اساس الدین» به این مضمون، در آیات متعدد قرآن و روایات معصومین (علیهم السلام) اشاره شده است. اساساً از آیه های قرآن و روایت ها به روشنی استفاده می شود که هدف بعثت انبیاء (علیهم السلام) و فرستادن پیشوایان صالح و پرهیزگار، اقامه عدل و قسط است. این «عدل» تا آن جا پر اهمیت است که یکی از مبانی مهم کلامی و اعتقادی ماست. بنا و قوام نظام عالم خلقت هم بر «عدل» است؛ چنان که در روایت آمده است: «لا تقوم السموات الا بالعدل» به این قسم، عدل تکوینی می گویند؛ یعنی عدالتی که در سراسر عالم هستی و تکوین وجود دارد. اما آن چه که در خصوص قانون و برقراری امنیت هست، عدل تشریحی است؛ یعنی عدالت در قانون گذاری و اجرای آن.

وظیفه دستگاه قضایی، احقاق حقوق عادلانه مردم و ایجاد بستری سالم برای امنیت و آسایش و در سایه آن، رشد و توسعه صحیح و همه جانبه است. این دستگاه برای انجام این وظیفه خود نیاز به سه رکن دارد:

۱- قوانین عادلانه،

۲- تشکیلات سالم و کارآمد،

۳- کادر قضایی و اجرایی لایق.

در این جا و در حضور مسئولان محترم قضایی و قضات گرامی، کمی درباره این سه رکن، صحبت می کنیم:

۱ - قوانین عادلانه:

هر نظامی برای آن که بتواند مردم را به سوی کمال ببرد موظف است قوانین و احکام عادلانه و الهی را رعایت کند و حقوق عامه و خاصه و حقوق گوناگون انسان ها را در روابط اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی؛ به طور عادلانه تشخیص داده و مرزبندی کند. این قوانین عادلانه الحمدلله در نظام قضایی اسلام به بهترین وجه آن وجود دارد، زیرا از آن جا که خداوند متعال به همه نیازهای انسان ها آگاهی دارد قوانینی هم که وضع کرده همه جانبه و لذا عادلانه است. از همین رو نظام مقدس جمهوری اسلامی به خاطر پیروی اش از احکام خدا از جنبه قانونی غنی است و عادلانه ترین قانون ها را در اختیار دارد. پس در واقع رکن اول برپایی عدالت را به خوبی دارا می باشد.

۲ - تشکیلات و ساختار قضایی کارآمد:

برای اجراء کردن قوانین عادلانه، نیاز به یک سیستم و نظام کارآمد قضایی است؛ مسئله آیین نامه ها و شیوه مدیریت ها وجود یک ساختار سالم، دقیق و سریع به همراه رکن اول (قوانین عادلانه) می تواند در احقاق حقوق مردم و ایجاد امنیت و آسایش خاطر و برقراری عدالت، مؤثر باشد. تشکیلات قضایی هرچه از پیچیدگی رو به سادگی و دقت و سرعت برود، می تواند کارگشایتر باشد. برای ایجاد چنین سیستمی می توان از روایات و متون معتبر حدیثی و فقهی استفاده کرد و هم از تجربه های بشری سود جست.

از پیشرفت های صنعتی و تکنولوژیکی و استفاده از شیوه های علمی اطلاع رسانی و آمار و اطلاعات هم می توان کمک گرفت. البته مسئله ساختار چون یک امر ثابت و لایتغیری نیست در بسیاری از مواقع به زمان ها و مکان ها و قدرت علمی و پیشرفت صنعتی و مدنی کشورها واگذار شده است و توانایی سیستم به توانایی های علمی و صنعتی آن ها هم مربوط می شود.

اکنون ما در قوه قضاییه در این رکن دوم (سیستم کارآمد) مشکلات زیادی داریم و قوانین و مقرراتی که در این باره تنظیم شده فراز و نشیب های مختلفی داشته است و شاید در برخی جنبه ها دقت های لازم صورت نگرفته است. تجربیاتی هم در این زمینه وجود دارد که ما بر اساس آن ها و با نظر کردن به نیازهای فوری و اساسی می توانیم تغییر و تحول اساسی ایجاد کنیم. این تغییر به نظر ما کار بسیار لازمی است، زیرا اگر صورت نگیرد و سیستم مدیریتی کارآمد و سریع و دقیق نشود، اصل قانون عادلانه هم زیر سؤال خواهد رفت.

۳ - کادر قضایی لایق:

رکن سوم اجرای عدالت در اختیار داشتن مدیران شایسته، قضات کارآزموده و روی هم رفته کادر قضایی لایق است. پس از آن که قانون عادلانه را در اختیار داشتیم و بعد سیستم کارآمد و آیین نامه های خوب را تدوین کردیم به مرحله سوم می رسیم که مجریان و اعضای شایسته است. مجریان و مدیران اگر لایق و کارآمد نباشند قانون عادلانه و تشکیلات منظم هم نمی تواند به وظیفه خویش عمل کند و امنیت و عدالت را در همه جا بگستراند. پس عامل تکمیل کننده و ضروری، عامل مجری و مدیر است که اگر نباشد بازی با قانون و تخلف از آن به راحتی صورت می گیرد.

به دلیل همین اهمیت مجریان و مدیران اجرایی است که در اسلام برای همه بخش های مدیریتی اعم از قضایی، فرهنگی، اجتماعی، و سیاسی شرط «عدالت» را گذاشته اند، یعنی مجری و مدیر باید عادل باشند. روشن است که عدالت هم بسته به پست و مسئولیت و حساسیت کار، درجاتی دارد، لذا آن را طبقه بندی کرده اند و مدیرانی که پست های بالاتری دارند عدالت بیشتری از آن ها توقع هست؛ تا جایی که برای رهبری جامعه حتی عدالتی شبیه به عصمت را شرط کرده و فرمودند: «مخالفا لهواه مطيعا لأمر مولا». این سخت گیری در این مورد به خاطر حساسیت مسندی است که رهبری بر آن تکیه می زند و به خدمت مشغول می شود.

مکتب های مدرن دنیا از این ملاک ها و معیارها به دورند، زیرا پنداشته اند که صرفاً با یک نظریه اجتماعی بدون توجه به مجری و شرایط خاص و داشتن عدالت، می توانند عدالت اجتماعی را در جامعه محقق کنند. مثلاً در یک نظریه اجتماعی - سیاسی گفته اند: اگر ما به مردم آزادی بدهیم و مردم سالاری ایجاد کنیم و در نهادهای مدنی رقابت آزاد به وجود آوریم، جامعه خود به خود اصلاح شده و به طرف عدالت می رود. اما واقعاً این طور نیست و این نظریه نمی تواند عدالت را ایجاد کند، زیرا این قبیل نظریه ها مربوط به شکل و صورت و مسئله ساختار است و به هیچ وجه ناظر به مجریان و مدیران نمی باشد؛ یعنی این نظریه در صدد تحول و دگرگونی در وجود اشخاص و مجریان و مدیران نیست و تا انسان عاشق عدالت و احقاق حقوق نباشد و تا آن گرایش های معنوی در او به وجود نیاید نمی تواند از قانون در جهت عدل گستری و ظلم ستیزی - به معنای واقعی کلمه - استفاده کند.

هم چنان که در تاریخ می بینیم در جوامع کهن، مستبدان و ظالمان همه چیز را به نفع خود می خواستند؛ در جوامع مدرن امروزی هم - مانند روزگاران قدیم - با استفاده از آزادی، مدنیت، مردم سالاری و واژه هایی از این قبیل، بی عدالتی می کنند و همه امکانات را برای خود می خواهند. برای نمونه در انتخاباتی که برگزار می کنند می بینیم وضع به گونه ای است که عدالت به چشم نمی خورد و آزادی و انتخابات فقط یک مسئله شکلی و قانون صرف می شود. آن ها در قانون قید می کنند که رأی آزاد است، ولی واقعاً این طور نیست، زیرا قدرت های نامرئی با استفاده از امکانات مادی فراوان و با تطمیع و تهدید و ایجاد وابستگی های قوی حزبی، امکان رأی آزاد را می گیرند و انتخابات را به مسیری که خود می خواهند هدایت می کنند.

پس می بینیم که در دنیای امروز، نسبت به روزگاران گذشته فقط ابزارهای ناعدالتی و فریب، عوض شده و گرنه اصل قضیه به جای خود باقی است. در قدیم حاکمان با زور و قلدری و با استفاده از شمشیر و لشگر، ظالمانه حکومت می کردند و نسبت به مردم بی عدالتی می نمودند، اما امروز به این وسیله کسانی که مهذب نشده و از درون دگرگون نگردیده قوانین شکلی را درست می کنند و به صورت قانونی به مردم ظلم روا می دارند و گاهی هم اتفاق می افتد که با توپ و تانک به کشوری حمله‌پور می شوند.

پس تأکید اسلام بر این است که خود انسان متحول شود و طرح شعارهایی مانند آزادی و مردم سالاری در صورتی برای جامعه و تحقق عدالت مفید است که ابتدا انسان جهت تکاملی خویش را یافته باشد، زیرا مردمی که قرار است سالار شوند و مجریان و مدیرانی که از میان این مردم، قرار است انتخاب شوند باید جهت تربیت صحیح را یافته باشند و به سودای عشق به مردم و خدمت به آنان، به کار مشغول شوند.

اگر این کار صورت نگیرد و تربیت و تهذیب درست در کار نباشد، به مجردی که مدیران و مجریان بر سر کار می آیند به نفع خویش و یا حزب و دسته و گروه خود، حرکت می کنند و از معیشت، امنیت، اشتغال و سامان گیری امور مردم غافل می شوند. تئوری اسلام در خصوص تقوا و پرهیزگاری مجریان، کار را از ریشه حل می کند و به سودجویی و نفع پرستی و قدرت طلبی شیطانی پایان می دهد.

قرآن با آیه شریفه «ان اکرمکم عندالله اتقیکم» [۲] معیار تقوا را مطرح کرده است و هر عمل فردی را با میزان اتقی بودن می سنجد. این معیار و میزان مهم در قضاوت، تأکید بیشتری شده است.

آداب قضاوت و صفات قاضی

تقاضای بنده از دوستان و برادرانی که وارد عرصه قضاء می شوند این است که روایاتی که از ائمه معصومین (علیهم السلام) درباره صفات قاضی آمده است مطالعه کنند؛ مخصوصاً در سخنان و سیره امیر مؤمنان علی (علیه السلام) که در مورد قضاوت به دست ما رسیده به خوبی مطالعه نمایند. قاضی قبل از این که در مسند قضاوت بنشیند باید آداب قضاوت و نحوه برخورد با متهم را بداند. امام علی (علیه السلام) برای قاضی غیر از مسئله عدالت، صفات دیگری برشمرده که به برخی از آن ها اشاره می کنیم:

الف - صدای خود را بلند نکند

امیر مؤمنان علی (علیه السلام) «ابوالأسود دوئلی» را برای قضاوت به منطقه ای فرستاد، پس از چندی مولا (علیه السلام) باخبر شد که وی در جلسه محاکمه ای بر سر متهمی فریاد کشیده و یا صدایش بلند شده است، وقتی حضرت این خبر را شنید او را عزل کرد. وی نزد مولا (علیه السلام) آمد و علت عزل خود را جویا شد، حضرت فرمود: تو در جلسه ای با متهم با صدای بلند صحبت کردی و قاضی نبایست این چنین باشد.

این سیره امام علی (علیه السلام) واقعاً درس بزرگی برای همه محاکم قضایی جهان - بهویژه کشورهای اسلامی - است. ما این حقوق انسانی و بشری درخشان را در سیره پیشوایان دینی خود داریم. آنوقت گاهی متأسفانه شاهدیم که برخی از این ذخایر گران بها چشم می پوشند و به عناوین پرطمطراق حقوق بشر غربی، دل خوش می دارند. حقوق بشر به معنای واقعی کلمه در اسلام و سخنان این بزرگواران است؛ منتها اشکال عمده ای که اکنون در کار ما هست این است که این سخنان و این سیره و روش را به صورت مدون در یک جا گردآوری نکرده ایم و طبعاً به صورت آیین نامه و بخش نامه در نیامده است. وظیفه ماست که به این مهم اقدام کنیم و نظام قضایی درخشان اسلام را با استفاده از رهنمودهای قرآن و کلام و سیره ائمه معصومین (علیهم السلام) تدوین نماییم.

ب - قاضی نباید یکی از متهمان را میهمان خود کند

در وسائل الشیعه این روایت آمد است که: روزی شخصی میهمان امیر مؤمنان علی (علیه السلام) شد. حضرت به گرمی از او استقبال کرد و در اکرامش کوشید. روز دوم میهمان به مولا (علیه السلام) عرض کرد: من با فلانی نزاعی دارم، خدمت شما رسیده ام تا موضوع اختلاف و نزاع را در میان بگذارم و نظر شما را در این مورد

جویا شوم. امام علی (علیه السلام) به محض شنیدن این سخن فرمود: شما دیگر نباید در منزل من بمانید و همین الان بیرون بروید، زیرا که: «نهی رسول الله (صلی الله علیه وآله وسلم) أن یضاف الخصم الا ومعه خصمه» [۳]) یعنی قاضی و دستگاه قضایی باید به مساوات رفتار کند و نباید یکی از طرفین دعوا را بر دیگری ترجیح دهد و او را مهمان خود کند. حتی در نگاه کردن و نحوه نام بردن، نباید هیچ تبعیضی قائل شود.

این روایت درس مهمی است برای ما تا بتوانیم جریان عدالت را در جامعه تعمیق بخشیم و حق را به صاحب اصلی آن برگردانیم.

ج - نحوه نشستن متهمان

نحوه برخورد قاضی با متهمان، حتی چگونگی نشستن آن ها، موضوع مهم دیگری است که از آداب قضاوت به شمار می رود. باز در سیره امام علی (علیه السلام) نکته های درس آموزی در این مورد به چشم می خورد؛ مثلاً در داستان معروف اختلاف حضرت علی (علیه السلام) با آن مرد یهودی در مورد زره که برای قضاوت نزد شریح آمدند تا در این مورد حکم کند نکاتی مطرح است:

اولاً: هنگامی که شریح به حضرت توجه خاصی کرد و او را با کنیه (ابوالحسن) صدا کرد و مرد یهودی را به صورت عادی مخاطب قرار داد، حضرت به او اعتراض کرد که چرا نسبت به هر دو متهم مساوات را رعایت نکردی.

ثانیاً در محکمه، امام (علیه السلام) کنار یهودی نشست و از او فاصله گرفت، وقتی شریح، علت را جویا شد حضرت فرمود: اگر مسلمان بود باید در مجلس قضاء کنارش می نشستم، ولی چون یهودی است در کنارش ننشستم که این یک ادب دیگری است برای حفظ حرمت فرد مسلمان.

آری، قضاوت اسلامی این گونه است و باید همه را به یک چشم و به طور مساوی ببیند، چنان که در روایت هست: «من ابتلی بالقضاء فلیواس بینهم فی الاشارة وفی النظر وفی المجلس» [۴])

د - اجازه دفاع به متهم

متهم، درست است که در معرض اتهام به انجام جرمی واقع شده است، ولی از حقوق انسانی خود بهره مند است و باید بتواند با استفاده از ابزارها و شیوه های قانونی از خود دفاع کند و در محیطی کاملاً آزاد، دفاعیاتش را بیان

نماید. این حق انسانی همیشه مورد توجه اسلام و پیشوایان معصوم آن بوده است. آنان به ما آموخته اند که از آداب قضاوت و صفات قاضی آن است که به متهم اجازه دفاع از خود داده شود و قاضی بدون این که نظر متهم را بشنود نباید حکم کند؛ حتی اگر به قطع و یقین هم رسیده باشد باز باید اجازه دفاع به وی داده شود. مهم تر از همه آن که بدون گوش دادن به دفاعیات متهم، قضاوت باطل است.

هـ - طبقه بندی جرم ها

امیر مؤمنان علی (علیه السلام) در ابلاغ قضایی که به شریح می دهند، حکم دادن در خصوص بعضی از جرم ها را برای او استثناء می کنند؛ مثلاً قتل، حدود، رجم و احکامی که در آن ها مسئله قصاص است را از وظایف او استثناء می کنند و می فرمایند که حق اجرای این احکام را نداری مگر آن که به من مراجعه کنی.

از این دستور امام علی (علیه السلام) هم می توان مسئله طبقه بندی جرم ها و هم مسئله «تجدیدنظر» را استنباط کرد. علت این طبقه بندی ها و استثناء کردن اجرای بعضی از احکام، مسئله تقوا و تسلط بر جنبه های مختلف کار است. رسیدگی به جرائم بسیار سنگین و اجرای احکام شدید، تقوای بالا و وارستگی از تعلقات گروهی و حزبی می خواهد.

ضرورت تدوین نظام قضایی

آن چه که گفته شد گوشه ای از آداب قضاوت و مروری کوتاه بر صفات قاضی بود. اگر ما جنبه های مختلف قضاوت را از کتاب های روایی و فقهی استخراج کنیم به نظام قضایی کارآمد و منسجمی خواهیم رسید که چشم جهانیان را خیره خواهد ساخت. در این صورت است که ما می توانیم سیستم قضایی خود را معرفی کنیم و حرف های تازه ای داشته باشیم.

ثواب قضاوت

درست است که وظیفه قاضی بسیار خطیر است و باید پرهیزها و مواظبت های زیادی کند تا به عواقب ناگوار گرفتار نیاید، اما از آن طرف اگر صادقانه و پرهیزگارانه به اجرای وظایف خویش پردازد اجر و ثواب بزرگی نزد خداوند متعال خواهد داشت. در روایت داریم که: قاضی اگر به دنبال عدالت باشد، خداوند فرشته ای بر او نازل

می کند و او را تسدید می کند. قاضی نمونه، کسی است که در امر قضاء به دنبال انجام تکلیف باشد، از خدا بترسد و برای احقاق حقوق مردم و گسترش عدالت کوشش کند.

کادر قضایی - اعم از قضات و کارمندان و مدیران - اگر به شکل اسلامی و مطابق با معیارهایی که به بعضی از آن ها اشاره کردیم، تأسیس شود، بسیاری از مشکلات کشور حل خواهد شد.

آن چه که باعث بی اعتمادی مردم می شود، نقص کیفی کادر قضایی است؛ یعنی مردم به مسئله قانون و یا خلاء قانونی اعتراض ندارند، بلکه از مدیران و مجریان، گله مندند. اگر ما قاضی متعهد، آگاه، فاضل، خداترس و عاشق عدالت داشته باشیم؛ همین قوانین ناقص هم می تواند جریان عدالت را پیش ببرد و حق را به حق دار برساند.

ما اگر کادر قضایی را به درستی گزینش کنیم و سپس آموزش دهیم به خوبی می توانیم با قوانین موجود مردم را به عدالت خواهی قوه قضاییه دل گرم کنیم و برای آنان امنیت و آسایش را به ارمغان آوریم.

امیدواریم با برنامه هایی که مسؤولان محترم گزینش و آموزش و دیگر قسمت ها در دست دارند بتوانیم هرچه سریع تر، کادر قضایی مؤمن و کارآمدی را تدارک کنیم و رضایت خداوند متعال و حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) را جلب نمایی و باعث سربلندی نظام مقدّس اسلامی در سراسر جهان گردیم.

با آرزوی توفیق برای همه شما عزیزان

والسلام علیکم و رحمۀ الله و برکاته

[۱]- سوره نساء، آیه ۵۸.

[۲]- سوره حجرات، آیه ۱۳.

[۳]- وسائل الشیعه، ج ۲۷، ص ۲۱۴.

[۴]- وسائل الشیعه، ج ۲۷، ص ۲۱۵.